ÖREG CSILLAGOK

FŐNIX KÖNYVEK 7.

Sorozatszerkesztő:
Farkas Zoltán

Kiadó:
Palocsa Természetvédő és Hagyományőrző
Egyesület, Zalkod
Felelős kiadó:
Bolya Gergely

ISBN 963 04 9756 2
ISSN 1417-507x

Készülta Hektográf Nyomdában,
Püspökladányban

TOROCZKAI-WIGAND EDE

ÖREG CSILLAGOK

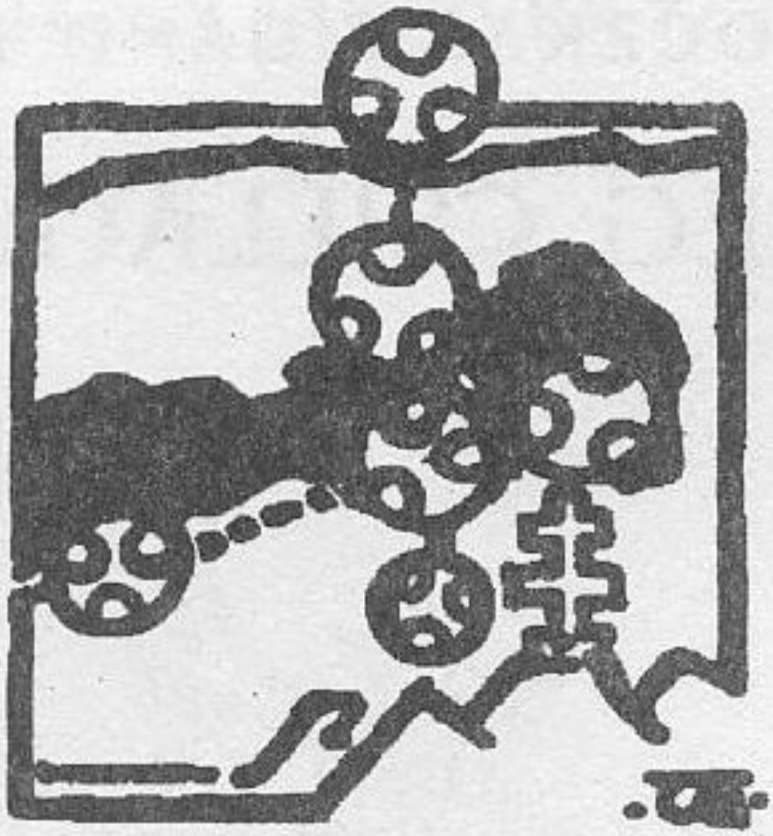

GRÓF KLEBELSBERG KÚNÓ DR
ÁLLAMTITKAR ÚR ŐMÉLTÓSÁGÁNAK
AJÁNLOM EZ ÍRÁST

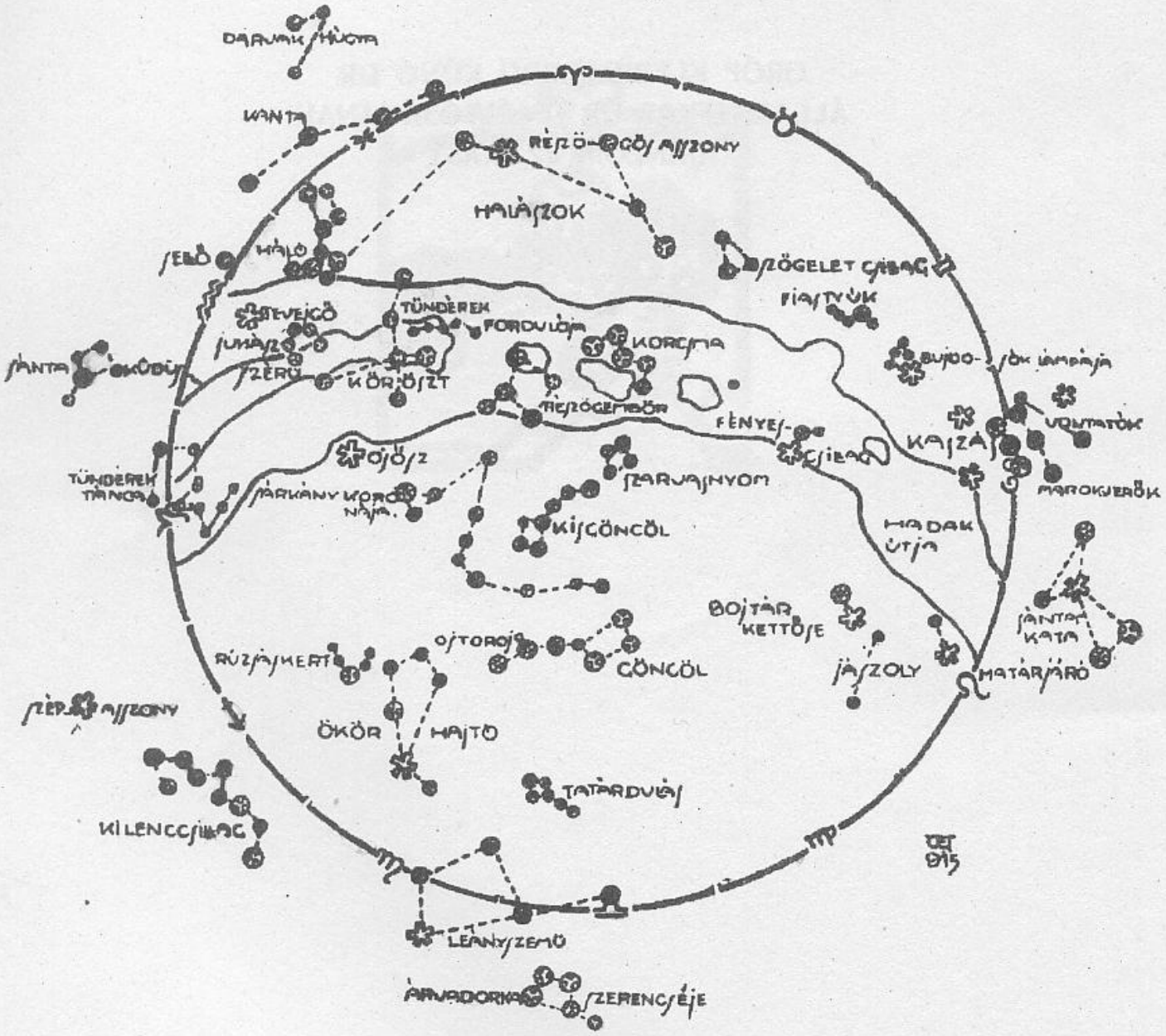
ÉGABROSZUNK CSILLAGAI.
DARUVÁK FÜGÉJE
KANTA
RÉZSÖ-CSÖRÖ ASSZONY
HALÁSZOK
SEBŐ
HÁLÓ
FÖGELET CSILLAG
FIASTYÚK
TÜNDÉREK
FORDULÓJA
KORCSMA
SZEVEJCŐ
JUHÁSZ
SZÉKÜ
KÖRÖSZT
SZENTA ÖKÖRÖS
BUJDOSÓK LÁMPÁJA
TÜNDÉREK TÁNCA
ÖJÖSZ
SÁRKÁNY KORONÁJA
FÉNYES CSILLAG
KAJSZA
VONTATÓK
MAROKVERŐK
SZARVASNYOM
KISCÖNCÖL
HADAK ÚTJA
BOJTÁR KETTŐSE
SZENTA KATA
RÚZSAKERT
OSTOROS CÖNCÖL
JÁSZOLY
HATÁRJÁRÓ
SZÉP ASSZONY
ÖKÖR
HAJTÓ
TATÁRDÚLÁS
KILENCCSILLAG
LEÁNYSZEMÜ
ÁRVADORKA SZERENCSÉJE

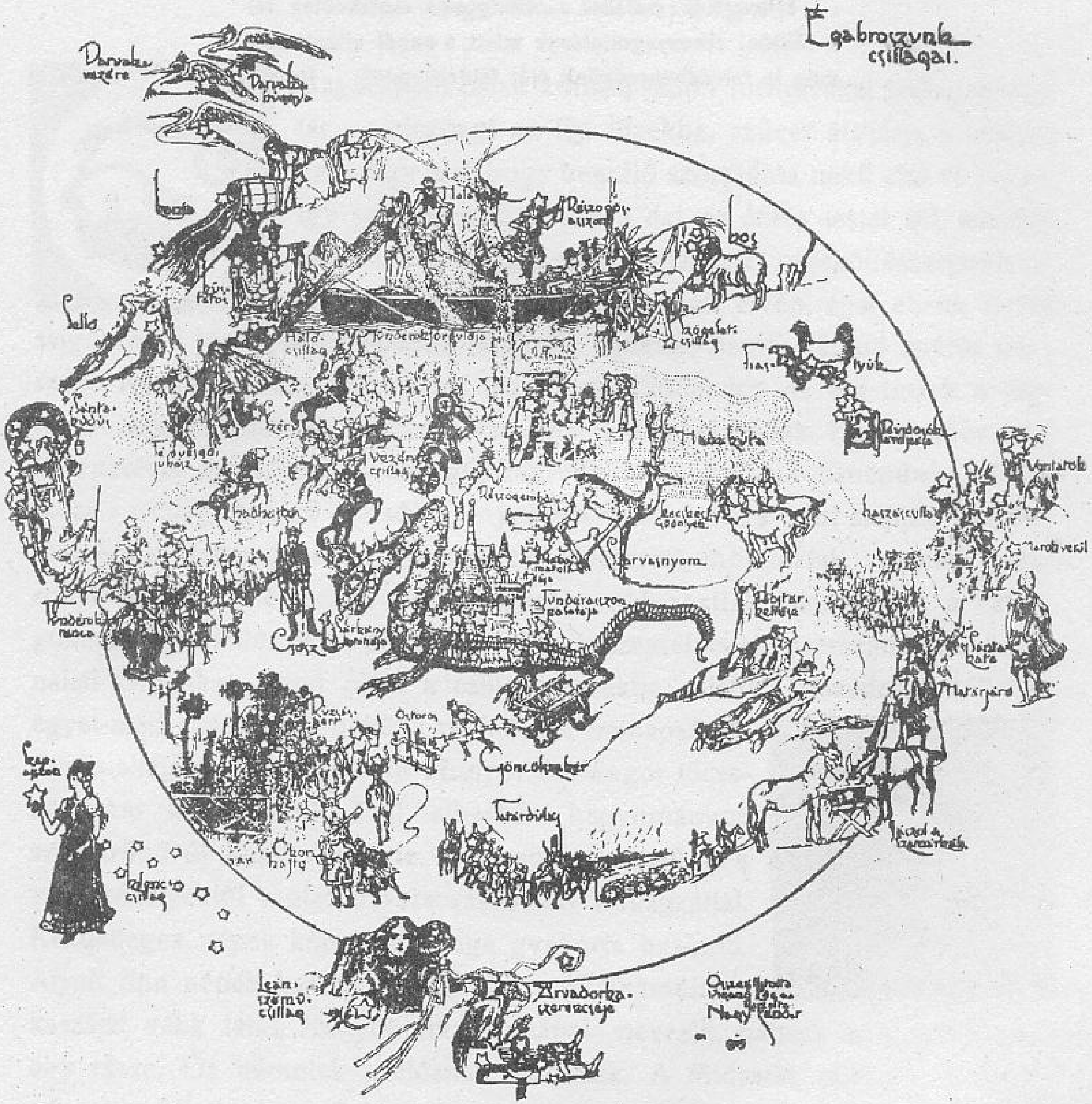

Darvak vezére
Halász-csillag
Tündérek forgatója
Vezércsillag
Hadakútja
Fias-
tyúk
Szarvasnyom
Tündérasszony palotája
Csősz
Göncölszekér
Ostoros
Tatárdúlás
Vontatók
Kaszáscsillag

. . . Hitregéink emlékei a csillagokba emelkedtek fel a földöni elhanyagoltatásuk miatt, s onnét világítanak még le feledékenységünk éjét felderítendők. Ipolyi.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

sillaghullajtó östve künn a tallón furuglyával ballag a bojtár... Nézöget az égi tüzekbe, szüvét áta'járja a kötötte dal s úgy érzi, hogy beszélő szörszáma nékű élni se tudna. Igy születik nép ajakán a dal, az érzés testet ölt, mesévé lészen. Ez dajkája csillagvilágunk regeköltészetének is. Nomád népünk szabad ég alatt élvén, éjjel ébren tartva sajgószömű jószágoktól, járások kifejtette tájékozó ösméretét, mi apáról fiúra szállt. Később az idő felosztását utánuk igazította. Igy az égi testek a legrégibb korban minden szellemi élet lüktető erejévé váltak. Ez az emberiség történetével egykoros. A csillagtisztelő hajlamot fokozta ősnépünk sabaizmusa - csillagimádása - felsőbb lényekben való hívése s e hit alapján vallásos tiszteletük. Számos csillagot ösmértek névszerint, mondáztak, regöltek, javasoltak belőlök. Félkézzel, úgy suttyomba áldozgattak isteneiknek, a csillagoknak. Nemkülönben róttak égboltukra személyeket, szerszámokat, használati tárgyakat, életet oltva a csillagszemekbe, miáltal beszédessé váltak s egyet-mást mondanak nékünk régidőkről manapságig. Turán-altájról jövő népünköt Hunyor és Mogor törzsatyáinkat krónikásunk által elbeszélt hagyományos szarvasűnő új hazába vezette. E legenda összefügg a vén székelyektől mutatott »szarvasnyom« csillagzattal. Kezdetleges népek képzeleti világa gyakorta hasonló. Atyafi finn népek kaszás csillagunkban Wäinämöinen kaszáját vélik látni, fiastyúkunkat szitának nevezik, nálunk is a székelység egy része. Ős németek kotlósnak mondják. A földsarki csillagot a kirgiz nép mozdulatlanságánál fogvást vastuskónak, török-tatár törzsek arany, avagy szintén vastuskónak vélik. Nékünk ő a Göncöltérítője; boldogasszon avagy bábamatullája, közismert néven fúrúcsillag s szintén egyhejtálló, pillo-

gatásából forgónak minősítették. A Göncölszekér kerekeit pedig ősarabok, zsidók ravatalnak, rúdja három csillagát siratóknak nézik.

A Venus korán kelő s fekvő-járó csillag, más népeknél is pásztor. »Mive' akkó jő, mikó a nyáj legőni mé.«

Végezetül essék egy-két szó régi fakó irásokról, az idő mítoszi fogalmába átmenő kakasszólásról, mi az éjfélutáni hajnalhasadás, a bekövetező új nap ideje volt. Megolvashatjuk: »Zomboton eyel eleu tykszókoron hót vala meg.« Naptári idő meghatározása előtt, az emberek születése napján zádokfát - hársfát - ültettek s ahány karikát nevelt, ki-ki annyi idős vala. Hónapok egynéhány régi neve: gólyahírhó - április, fecskeváló hó - szeptember, ökörnyálhó - október stb. Ósdi kalendáriumokban már a hónapokat az állatkör következő jeleivel s elnevezéseivel találjuk:

♒ - Kanta - Bódogasszon hava - Január.
♓ - Halak - Bőjt-elő hava - Február.
♈ - Kos - Bőjt-más hava - Március.
♉ - Bika - Szt.-György hava - Április.
♊ - Kettős - Pünkösd hava - Május.
♋ - Rák - Szt.-Iván hava - Június.
♌ - Oroszlán - Szt.-Jakab hava - Július.
♍ - Szárnyas - Kisasszon hava - Augusztus.
♎ - Mérleg - Szt.-Mihály hava - Szeptember.
♏ - Ollós - Mindszent hava - Október.
♐ - Nyilas - Szt. András hava - November.
♑ - Bak - Karácson hava - December.

A naprendszer tagjainak jelei, napok régi elnevezései:

☉ - Nap - Vasarnap - vosárnap - áldozó.
☾ - Hold - Hethfe - hetfű - hét feje.
♂ - Mars - Ked - kedd - szerencsétlen nap.
☿ - Merkur - Zerda - szereda - dagasztó.

♃ - Jupiter - Chetertek - csetertek - vasverő.
♀ - Venus - Pentek - pintök - borjunyúzó.
♄ - Saturnus - Zombath - szombot - heverő.
♅ - Uranus. - ♆ - Neptun. - ♁ - Föld.

Végül megnevezem a csillagképeket s főbb csillagaikat, mikkel a tudás az égbolt ragyogó világát benépesíté, hogy felséges igazságait a természet képeivel, az emlékező tehetség számára mintegy kedvessé tegye:

Az állatöv ezen csillagzatai, melyekhez a nap havonként ellátogat, igen régi elnevezésüek. Kivülök van még egynehány oly régi, hogy már Jób is említi őket könyve 28. fejezetének 31-32. versében. A régi népek 48 csillagzatot különböztettek meg. Honunkban majd mindannyi látszik és pedig a sarkcsillagtól az állatövig 21 csillagkép: a Kismedve - kisgöncöl -, α-ja Cynosura: a sarkcsillag - bábamatullája -; β-ja a Kochab; ez és a γ-ja egyszersmind a két éjőr. Sárkányban: γ Etanin, - sárkány koronája -. Cepheus α-ja: Alderamin - szeme: a részög embör. Cassiopeia - korcsma - α-ja: Sedir. Andromeda β-ja: Mirach - ez meg a δ-ja a halászcsillaghoz tartozik - γ-ja: Alamak. Perseus α-ja: Algenib, β-ja: Algol vagy Medusafej. Fuvaros α-ja: Capella - kecskés - s 2 gida. Nagymedve - göncöl - α-ja: Dubhe; ε-ja: Alioth; ζ-ja: Mizar s egészen mellette Alcor - kisbérös -; η-ja: Benetnas, stb. Bootes α-ja: Arcturus; ε-ja - ökrész -: Mirac; μ-je: Alcaturops. Háromszög - szögeletcsillag -. Éjszaki korona - rúzsáskert - α-ja: Gemma. Lant α-ja: Vega - csősz -. Hercules α-ja: Ras Algethi; λ-ja: Maasym. Kigyótartó α-ja: Ras Alhague. Kigyó α-ja: Alphard. Saskeselyü α-ja: Atair - tévelygő juhász -. Nyil - sánta kúdús -. Delphin - a kis lóval együtt: a halászok hálója -. Hattyu - keresztcsillag - α-ja: Deneb - hadvezető vagy zászlótartó, máskép: nászvezető vagy vőfélcsillag -; β-ja: Albireo - sereghajtó -, δ, γ, ε: három hadnagy. Pegasus - nagy tátos - α-ja: Markab, β-ja: Seat, γ-ja: Algenib - részögös asszon - ε-ja: Enif. α és ζ a halászcsillaghoz tartozik.

A déli menybolt 15 csillagzata: Cethal α-ja: Menkar, β-ja: Deneb Kaitos,

ζ-ja: Baten Kaitos, o-ja: Mira. Orion - kaszás - α-ja: Beteigeuze, β-je: Rigel, γ-ja: Bellatrix. Nyul. Eridan folyó: α-ja: Dalim, υ-je: Theamin. Nagykutya α-ja: Sirius - sántakata -, η-ja: Aludra. Kiskutya α-ja: Procyon. - határjáró - Argo hajó: részben látható. Vizikigyó α-ja: Alphard. Billikom - serleg - α-ja: Alkes. Varju - holló, árva Dorka - δ-ja: Algorab. Centaurus: csekély része látszik. Farkas: szintén alig látszik. Déli hal α-ja: Fomalhaut. Oltár. Déli korona. A déli csillagok nevezetesebbjei: Achenar, Eridan főcsillaga s Canopus, Argo hajó evezőjén.

Az állatkör képeiben még a következő csillagokat sorolom fel: Kos α-ja: Hamel, β-ja: Seratan, γ-ja: Mesarthim. Bika α-ja: Aldebaran - bujdosók lámpása, - β-ja: Nath, η-ja: Alcyone. Kettős - bojtárkettőse - α-ja: Castor, β-ja: Pollux. Rák - szamárkák és jászol - γ-ja: Asellus borealis - éjszaki -, δ-ja: Asellus australis - déli szamárvemhe -, ε-ja: Praesepe - jászol, csillagrakás -, ζ-ja: Tegmine. Oroszlán α-ja: Regulus β-ja: Denebola, γ-ja: Ras-al-Asad. Szárnyas - leányszömü - α-ja: Spica - nyárs - Asimech, ε-ja: Vindemiatrix. Mérleg - kilenc csillag - α-ja: Zubensemali, β-ja: Zubenelgemubi, γ-ja: Zubenhakrabi. Skorpio α-ja: Antares, szépasszon, μ-je: Lesath, λ-ja: Saula. Bak γ-ja: Deneb Algedi. Vizöntő - kanta - δ-ja: Seat, σ-ja: Ancha, κ-ja: Situla. E negyvennyolc Ptolomaeus által a második században bejegyzett csillagzathoz még az ősi kegyelet által kettőt csatolának: Berenice haja - tatárdulás - és Antinous - sellő -. Utóbbi a saskeselyűben.

Szántó-vető embernek mezei munkára tájékoztató a csillagképekben: Vízöntő, Halak, a víz és esőnek felel meg. Kos a tavasznak, Oroszlán a nyár melegének, a Szűz, Kalász és Vincellér a szüret és aratásnak. Sirius a kánikula és áradás napjait jelzi, Zodiacus vala a nap háza, stb.

E kurta bevezetéssel adom írásomat mindazoknak, kiknek lelkök hasonló érzésre emelkedik és a csillagvilág regekorszakába visszapillantván a megemlékezéstől ifjodván jövőbe viszi a multat.

Kisgöd, 1915.

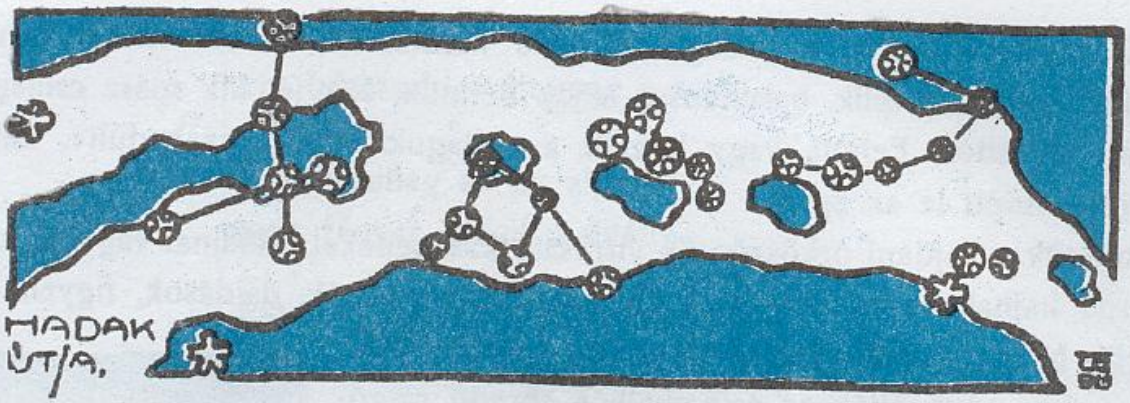

Égboltunkon sűrűsödik a homály. Őseink emlékét megdönté az idő. Gondolatvilágukat, csillagképeik szépséges neveiben alig tudjuk felderíteni. Nomádkorunk regeköltészetét a keresztyénség némítá el s alakulóban levő népéposzunkat tudákos, krónikás józanság fojtá meg. A régi hit áldozókövei kihülének, csak elrejtett pogányvárakban élede fel néhanapján oltártűz. Áldozattevői, csudát látó tátosok, kik az ösztendők s napok útját róvák, nézők, garaboncok, rovástudó jósok, iralók a csillagokból olvastak, javasoltak, kapaszkodtak széles e világba: kérdezték a tűzet, imádták a napot, holdat, csillagokat. Hogy csak egy istenben bíztak, nem tudhatjuk. Látóik, a hugbaneze-k - húggybanézők - égbenézők alig láthattak túl az astrolatrian. »Tanollya vala ő tőllök a csillagok idejét, mely tetett vala nékik«. A csillagnézés, jövendőmondás, varázslás módja a hamarjavetés, hamarjahányás volt Tisza-Duna közén csakúgy, mint annakelőtte Turán ege alatt. A kobzosok, hegedős-igrecek, hajdani énekmondó-rendek zengését az új boltozatok nem fogadák be, ott csak idvezítő zsoltárok hozsánnája visszhangzott s a nomád mondák új regékké, legendákká váltak. A regősök szájhagyományban terjeszték a régmult dolgok emlékeit s énekölék: »Rossz üdőket élünk, rossz csillagok járnak.«

Szórványos nyomai a csillagokról való hiedelmüknek: szerencsét várnak tőlük, halálukat félik, balsorsukat látják bennük. Kik jó, kik rossz csillagok alatt születtek. Feljött, vagy leszállt a csillaguk. »Lélek szabadult«, mikor csillag futott le az égről.

Ismerjük a hajdani őrköszöntők virrasztó kakasénekét: »Hajnal vagyon, szép piros hajnal, hajnal vagyon!« Ez énekkel virrasztók, dsidások, figyelmező őrök hajnal nyiladozásával váruraikat köszöntötték. Szintúgy üdvözölték az esthajnalkor ébredő sajgószemű kis jószágokat. Istrázsák, dsidások, porkolábok vigyázótornyon, avagy szulákpalánkos agyagbástyákon várakoztak, míg a nap elfeküdt, a csillagok alálőttek, elsőbben az örege, majd az apraja s kürt- vagy bivalyszarutülökszó búgásával üdvözlő dalt fúttak tiszteletükre. Hasonló dáridóval ünnepelték eleink a csillaghullás: »Lőrinc könnyei« áldozónapját, a mostani Lőrinc-napot. Ez volt az ó-esztendő utolsó napja, mikor az ócska csillagok aláhullottak. Ennyivel adózzunk legendáinknak.

csillagokról írott emlékeink is megemlékeznek, bár hiányos fönmaradásuk miatt csak a XV. századtól kezdve tanúskodhatnak. A Schlägli magyar szójegyzékben: fenes hug: fényes húggy - Lucifer -, est hug: esthúggy - Hesperus -, a plaustrum: zeker hug, szekérhúggy. A göncölt említi Károli és Káldi bibliája is, Melius Szentpéter szekerének nevezi: »A cylag, ackit Sz. Péter szekerének, némelyek Goencoel-szekerének híjnak.« A Döbrentei codex »Conditor almae siderum« című verse így kezdődik: Húggyak - csillagok - felséges szerzője, Hívőknek örök világa . . .« Sok emlékezést találunk a csillagokról legendákban, népballadákban, régi dalokban. Szó esik László regés tátosméneről:

»Ő hajtá a göncölszekér csillagsörényes lovait,
ragyogó ostorul fonta a hódvilág sudarait.«

»Kaszáscsillag jár fenn az égen,
nem házasodom én meg a télen.« Népdal.

»Páros csillag az ég alján,
egyik fényes, másik halvány.«

»Fel van gyűrve a kalapom széle,
úgy nézek fel a csillagos égre.« Hortobágyon.

»A legén aranycsillag,
aranygrádicson ballag.« Erdélyben.

»Égbenézők másnak jövendőt mondnak,
többet hisznek az ég forgásának,
hogynem mint Istennek akaratjának.« Ilosvai S. P.

ielőtt az elszórt csillagképekre térnénk, gondoljunk a »tejkör«-re s irányítsuk magunkat Lugossy szerint. Ő mondá, hogy íves görbülete, fénye, a környező kéktől elütő ezüstössége, az égbolton futó, néha elágazó alakja, szaggatottsága, önként teremtették e nevet. De nemcsak elömlött folyadékra, hanem szalagra, taposott ösvényre is emlékeztet. Az egyhangú égi tájat szeli, ezért keltette gyakorta az út képzetét: Országút. »Fölnézett az égre, az ország útjára, keservesen gondolt bujdosó voltára.« (Arany: Toldi.) Istenúttya, Jézusúttya, Istenbarázdája, Szentmihály úttya - ki lelkeket szállít -, hadakúta, lelkekúttya, szalmahullajtó. Ötevén-nek is hívják, mely név közvetlenebb kapcsolatban van a tejút képzetével. Lugossy ömledék, folyam, öntés kifejezésekkel magyarázza. Összefüggése lehet a hetevén szóval, mely Székelyföldön ma is dívik a »Fiastyúk« helyett. Tudtommal az ötevén ötös csoport neve, analog társa lehet a Hetevén. Vajjon miért vannak heten a Fiastyúkban? Nem a magyar szent számnak - hetu-

moger - nyoma maradt-e ott? Hajnalhasadék-nak is gondolják, a fehérárok névben pedig szerinte csörszárka, a hunárok értetődik. Éjjeli kegyelet elnevezése ritkább, Erdélyben szórványos. Szépasszonvászna, tündérekúttya, járása, fordulója az istenúthoz rokon, sajátságos magyar felfogással. Legrégibbnek vélik az »istenúttyá«-t. Hajdan istenek jártak rajta. Jézusúttya: »egyszer Jézus az országúton találkozott egy részeg emberrel s kitért előle - Cepheus fejénél -, ott látható a kétfelé ágazó s ismét összemenő út. Decsi Csimor példabeszéd gyűjtése szerint »még az Isten is kitért volt a részeg ember előtt«. Szalmaút »gyengén sárgálló szinétől hosszabb vonalon hintve.« »Jézus, ki mint földmíes, a merre megy, szalmát szór le a szekérről, azóta homályos az országút.«[2] »Földmíesként jön elő Szt.-Péter is, de ő már nem készakarva szórja le a szalmát, mint Jézus, hanem vak lovon járva hiába tér ki a szemközt jövő részeg ember elől, mert ez mégis összeakaszt vele s kocsijával ledörgöli szt.-Péter szekere oldalát. A rúd is eltörik, a szalma is leszóródik.«[2] Részegemberútja, részegekútja, mert kanyarog. »Szalmahullajtó út« alakulásához a tejút szaggatottsága járul. »Cigányokúta«, kibédi - Maros-Torda m. - néphit szerint cigányok szórták végig szalmával, mikor Egyiptomba vonultak téglát vetni; »szalmalopó« szalmaorzás, tolvajlástól ered. Lelkekúttyának is mondják. Mikor Szt. Erzsébet holttestét székesegyház elé vitték, »nagy sokaságú madarak jevének az szentegyházra, kit soha annak elette nem látnak vala, nagy csodálatos szép éneklést tevén.« Jó lelkek, angyalok, madarak alakjában jöttek.[2] Karcsay csallóközi jegyzetei szerint a tejúton éjjel tündérek járnak, az ő országútjuk az, melyen a világot körüljárják. Innen a tejút tündérek járása. Dunamentén s Biharban tündérek fordulójának nevezik az elágazás helyét - Hattyu α és ξ -. Talán ez él a felvidéki nép ajkán, mint Otrokócsi említi:

»Tündérek érkezének, fejér közön jövének,
hozzánk beszállának, szép lányt keresének,
térülj, fordulj, bújj, bújj... meg ne kerüljenek!«

tündérvilág regés korszakában jelentőségektől népes az égbolt: kerekudvar, fejérköz, hajnalhasadék, tejút. Sőt e barázdán kívül kerültek: sellő, tündérfő, tündérasszony palotája és társzekere, nagytátos, kistátos, bábamatullája (bába tündért jelentett). E csillaglegendák világában tükröződik a szarvasnyom; ez az út, melyen a szarvasünő új hazába vezette Hunyor és Magor törzsatyáinkat.

Égboltunkon tündérről nevezett csillágzatok, melyek a tündérekútjával - tejút - kapcsolatban vannak: tündérektánca: Sobiesky pajzsa.[1] Őseink e csillagok rezgésében lenge táncot láttak. Tündérfő: Sirius,[1] tündérasszony palotája és társzekere: kisgöncöl.[1] Tündérek kútja vajjon nem azonos-e a szentkút - Cassiopeia[2] - elnevezéssel? Tündérről lévén szó, a sellőt is megemlítjük. Ez a tejkör közelében fekvő Sas és Antinous.[1] Hadakúta különösen a székelyeknél. Ha a név egyesszámban hadút, vagy hadútja alakban jött volna át hozzánk, jelentése azonosítható volna az országúttal, vagy a német Heerstrasse-val. Hadút régi magyarságban a XI-XV. századbeli oklevelek nyomán a mai országutat helyettesítette. »Hadakúta« vagy »hadakútja« országutainkat jelölve nem található. Látnivaló, hogy többes alakja emelte ki és különbözteti meg a tejkör nevét a földi országúttól, megállapítva tulajdonnévi értékét. A székelyek azt a hiedelmet fűzik hozzá, hogy égből jövő segítőhadak lovainak patkónyoma. Ez népköltésünk legszebb allegóriája: »Hős székely ifju, ki e nemes regét fényes, de sulyos korban a hadak útja tiszta íve alatt, éjjeli őrtűznél lelkesedve mondogatád hű bajtársidnak s ekként lehetővé tevéd, hogy ez nékem is tudomásomra juthasson, legyen itt megszentelve emlékezeted.«

»Csak a székejek csillaga - Saturnus - nem szunnyadoz, s megemlékezve az áldozatról, az eskűről, lobogva viszi a hírt a földről az égi csarnokba. Mán itt lent az utolsó csata készül, maroknyi nép az ellenség árjával szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása hallatszik s fényös hadak némán vonulnak éjente az égön fölfelé; a dicső hadtársak, kik háromszor jövének

segítségre, most negyedízben, mint hallgatag szellemek, hosszú sorban nyomulnak a csillagos égön keresztül, feleik segedelmére s leszállnak ott, hol a kék boltozat ama hovasokkal ölelkezik. Nincs halandó erő, mely megállhatna a halhatatlanok előtt: rémülés szállja meg a tenger ellenséget s futnak mindenfelé, többé hátra sem tekintendők. Azóta áll a székej háborítlanul s nem soká véget ér hű őrködése. A fényös hadak ösvénye pedig, melyet jöttökbe s visszatértökbe taposának, eltörölhetlen maradt az ég boltozatán: az ő lábaik és lovuk patkóinak nyomdoka a mit derült éjfélekön,

mint téfejér szalagot látsz tündökleni a magosban, s melynek neve azon órától fogva »hadakúta« a székejöknél, melyre tekintve, megemlékeznek ők Csabáról s hős apjáról Atiláról.«[1] A hadakúta ősi felfogását néhány csillagnév összefüggése támogatja. A tejkörön fekvő Hattyú: körösztnevet visel. Ez a pogánykorban a rajta vonuló hadakat tüntette fel s jelesb csillagai a nép közt: vezércsillag α,[1] három hadnagy: δ, γ, ε,[1] sereghajtó vagy hadhajtó a Hattyú orra, Albireo β;[1] e dús vidék égi dandárt idéze a nép képzeletébe. Had régi nyelvben nemzetség, hadnagy a nemzetségi főnök. A Hattyúcsillag más értelemben nászsereglet is. A hadvezetőt felváltotta a nászvezető α,[1] vőfélcsillag ζ.[1] Népünk néhány századdal később Berenice fürtjét találóan és történelmi súlylyal tatárdulásnak[1] nevezte. E sűrű állócsillagok fénye a tejúthoz hasonlóan bonyolult összefolyású.

»Hajdan isteneket képzeltek a csillagokban gyarló földi lények helyett. Bizonyítéka, hogy az ég országútján valamikor Isten, más alakban Krisztus urunk járt; a két Döncölszekere egyikét Krisztusnak, másikát szent Pétör szekerének mondották. Őseink nemcsak a járművet, hanem gazdájokat is főnn látták. Szeged népénél az a hiedelem, hogy csillagokra mutatni, vagy velük szemben magunkat illetlenül viselni nem szabad, hacsak nem akarjuk, hogy baj érjen, arra mutat, hogy a csillagokat felsőbb lényeknek tartották.[2]

A népajakról vett nyelvhagyományokban csillagaink jórésze - mint Kálmány mondja - működő ember és foglalatosságának eszközei. Szólásmódokban mutatkozik: jár, kel, fut, szalad a csilag, akár lába volna. A népdalban is: »Kaszás csillag jár az égön«, »Fögyütt mán az esthajna'csillag«.

Van halászcsillag, csősz, részögembör, kódus, kaszások követője a sántakata, sántakódus, ki felesége, a szépasszony után jár, halászok után ballag a részögasszony butykosával. Kiváltképen a mozogni látszók kezébe adta a nép foglalatosságának sajátos eszközeit. Kövessük e vázolt haladást részletesebben. A csillagokhoz kötött hiedelmek alapjául őseink pogány vallása szolgált. Ennek maradványai ma is megvannak. Az ég könyvéből jövendőt akarunk olvasni, mintha a történendők benne volnának számunkra megírva. Ha üstökös, futosó, lüdérc, szakállos, vagy bujdosó jelenik meg, háború vagy dögvész lesz. »Egyik télen, hogy két csillagszerű fény látszott az égen, mintha egymással viaskodnék, a magyar szentmártoniak háborút jósoltak.« Hasonlókép sejtette egy palóc a szabadságharcot: »Híri së vot a forradalomnak, mikó két csillag az égën veszekëdëtt, összeszaladt, osztán nem láccott az ëggyik« (Ságújfalu). A kevermesiek azt tartják, hogyha sűrű csillaghullás van, eső lesz. Szőregen: »szél lössz«. A csillagjóslást gyakorta időhöz köti a nép. »Ha karácson éccakáján sok csillag van az égön, akkó jó termés lössz, mög jószág is lössz« (Ószentiván).[2] Kecskemét vidékén pásztortapasztalat, ha májusi szél után »mönyecskeszömű csillagok« ragyognak, fagy következik (Madarassy L.). Ha a holdnak udvara van, eső lesz; a székelyek szerint akkor is, ha az újhold szarva fölfelé áll.

Minden embernek van egy csillaga. »Mikó a csillaga lëesik, mekkő neki ha'ni.« Szőregen megkülönböztették a csillaghullástól a csillagesést - szala-

dást, mikor a csillag nem tűnik el, csak: »mögszalad, akkó a purgátérijumbú szabadul mög egy lélök«, ekkor imádkozni kell; ha akkorát szalad, hogy nem látszik többé, mi csillaghullás, akkor meghal valaki.[2] Ha ketten egyidőben ásítanak, mondják, hogy csillag esik le az égből s lélek lesz belőle, az keresi helyét, mit elfoglaljon. De nem mindig ilyen veszedelmes a csillaghullás.

»Sürű erdőbe jártam,
sürű csillagot láttam.
Lehullott a csillagom,
e'hagyott a galambom.« Szeged.

Jó csillagok alatt állottak városok, falvak, puszták is.

»Gyöngyös város . . .
három csillag felette van,
én is onnan való vagyok,
ahol az a három csillag ragyog.«

Jóslásra való idő a szülés órája is. Népköltésünk egyik mondája: Krisztus urunk jósolja meg a szülés percét; »Pétert küldözi, hogy nézze, mit lát az égen és a csillagok közt látott jelből mondja meg, miszerint a vajudó asszony nemsokára megszüli gyermekét.«[2]

alahonnét, nemzetünk suttyógyermekkorának homályos idejéből elővilágít a göncöl, göncösszekere, kincső, Nagymedve α, β, γ, δ, ε, ζ, η. Őshiedelem szerint a magyarok istenének szekere, ki ezen csillagzatot lakta s villámhordó szekerével végigdöbörgött a hadakútján. Táján vala az ég kapuja s a göncöl vállán át lehetett az öregistenhez jutni. Mítoszunk megteremti Göncöl nevü emberét, ki egy későbbi kijövetelkor jött Scythiából és Zoltán fejedelem idejében a szekér rúdját meggörbítette. A csallóköziek szerint a Göncöl híres tátos, ki rejtett dolgokat ismer. Tündérkirályné szekerének is hívják mástájt a csillagzatot.

Régi nyelvemlékekben is göncöl néven fordul elő s egy ilyen nevű szekérművésztől kapta nevét, kinek, Lugosy szavával: »titkos ereje tüzesítő velőjét«. A Göncöl név szerinte tulajdonnév s égi jelenetre szorítkozik, rokon gyökök vele a »gön«, »göm«, melyek értelmét magába zárja, mert tengelye körül forog. Ha volnának a középkorinál régibb írott feljegyzéseink, valószínű, hogy a »szekér« szó nélkül, egyszerűen Göncölnek neveznék e csillagzatot. - Jób könyvében, Károli és Káldi bibliafordítása szerint: »a ki teremtette a göncöl szekerét, a kaszahúggyat és fiastyúkot« »nem de megtartóztathatod-e a fiastyúknak gyönyörűségét? avagy a kaszahúggynak köteleit megtarthatod-e?« A »döncöl«-t »földmíves«-nek is tudja a nép, idemutat a döncölszekere és az Ipolyinál előforduló göncölszérűje. A magyarországi »nagydöncölszekér«, másként »Szt. Péter szekere.[2]« - Hagyományunk tudja, hogy Szent Péteré volt, rajta ment szalmát lopni, de a Csősz - Vega - lopáson érte, nem akarta engedni, hogy a szalmát elvigye, Péter sebesen hajtott, a szalmát elszórta s azóta látszik az égen az Országútja.[3] A Nagymedve; α, β, γ, δ, csillagai egy-egy kereket jelentenek. A szekér többi része nem látszik. Az ε, ζ, η csillagait ökörnek, mások szekér rúdjának nézik, vagy mindkettőnek. A rúd törése, vagy a középső ökör - Mizar - mellett van a kisbérös - Alcor -.[5] Ostorosnak, cigánygyermeknek is nevezik, olykor hüvejpicinek. »A döncölszekérben ökör vagyon fogva, három pár; a középső ökör fülibe van a hüvejpici, onnan hujángat: cselő, hajsz!« (Szőreg.[2]) Az ostorosról tartja a hiedelem, hogy addig ugrál az ökörre, míg egyszer rajtamarad s »akkó bekövetközik a világ vége«. »A döncöl szekér Illés prófétájé, azon horgya a villámokat« (Szőreg). Csanádapácán: mindez azóta van így, mióta Isten Illést és Jónást az égbe küldte a gonoszak lelövöldözésére és »Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás mög tolja, úgy dörögnek.« (Szegedmadarásztó.) A döncölszekér húzza az egész eget. A nép nehéznek tartja. »Olyan nehéz, mint a döncöl-

szekere« (Szőreg). A büszke emberre mondják: »Azt véli ő hajtja . . ., kevély, mintha ő hajtaná a göncölszekerét.«[2] Göncöltérítője a Sarkcsillag.[3] A kis-döncölszekér szinte szekér vót de fődűt: mikó Krisztus Urunk teremtötte, oszt 7 árpa kinyérrel, cec hallal mög a morzsalékkal mögrakták; azúta van e'törve a rúggya is (Szegedgajgona). Hagyományunk, a szentírás - János VI. fejezet - rárakatja a morzsalékját is; öt árpa kenyér helyett hetet említ.[2] A Göncöl tátos csillagszekere hitregei mivoltából alábbszállt, de a régmult idők emlékeiből törölni nem lehetett. Dugonics sem nélkülözheti árpádkori regénye népies mondásai közül: »Ökör nélkül csak a göncöl szekere fordul«. Jelenkorunk irodalmára is hatást gyakorolt a csillagszekér:

»Míg rúddal az ég szekere lefordul.« Arany.

»Hogyha az a Jézus igaz isten volna,
szamárkanca hátán bizony nem ült volna.
Lám a Göncöl isten lova különb fajta.
Nem is vesznek erőt a zsidók ő rajta.« Herczeg.

»Lecsúszott az Göncöl menedékes útján,
fáradt éjjel múltán itt a reggel végre.
Titkos felhőképek gyűlnek most az égre,
elpihen a Göncöl, útját már befutván.« Márkus.

»Mikor majd a Göncöl csillag
szekerét lefelé hajtja,
hogy élő nagy tengerben, élő nagy folyóban,
arany lovát megitassa . . .« Kisbán.

A csillagokról általában ezek szólnak:

»Áldomás ezután leve mind napestig,
s éjtszaka míg feljött az égi fiastik;« Arany.

»Aki e szemekbe pillant, megtanulja a csillagimádást.« Jókai.

»Szereti az fű az csillagot,
de az csillag messze fennragyog;
jaj az csillagos ég be magos!
Szegén födi fűszál harmatos.« Gárdonyi.

»Csak a csillagszemű páromat sajnálom.« Herczeg.

A magyar kevésbeszédű fajta, de képzelőereje élénk; kemény vonásokkal rótta környező világát, mását, foglalatosságát, örömét, búslakodását égboltozatára, honnan manapság is levilágítanak. Mintha a mult el sem is múlt volna s a jelennel ölelkezne örök életre.

z ősfoglalkozás körébe vágókat lát Kálmány az alábbiakban: Régi nomád világban bolyongó lovasnépünk vadászattal, baromtenyésztéssel legelőről-legelőre barangolt. Télvíz idején, ha érkezésük volt, halásztak. - Állattenyésztés körébe tartozó az ökörkereső.[2] Azért nevezik igy, mivel: »ha este eleresztik az ökröket legelni, mikó az ökörkereső főgyün, akkó mán mögfekszik az ökör, el löhet mönni keresni, mert mán akkó jóllakott« (Ószentiván). Éjfél után egy órakor jön fel. Békésmegyében a hajnali Vénuszt nevezik ökörkeresőnek. Akkor keresi össze a pásztor elbódorgott ökreit. Ide számítjuk az ökörvezető csillagot[3] is, melyet azért hínak igy, »mert a betyárok a'rul tugygyák mög, hogy mő' tájon vannak, mőre köll a jószágot vezetni« (Szőreg). Ökörhajtó, ökrész vagy ökörpásztor az Arcturus a Bootesben.[5] Feltetszésekor hajtja haza a pásztor az ökreit.

A halászcsillag (Androméda β δ és Pegazus α ζ)[2] »akkó láccik, mikó a halász éjje' halászni mén. Ha a kecés addig mög nem fogi a halat, még a halász-

csillag fönn van az égön, azután halászhat! A halász csillag után mén a pálinkás asszony - részögösasszony, ez a Pegazus γ-ja,[2] - mög a halficsér.[2] A ficsér, mikó lëmén az ég ajjára, visszafordú északnak, mer mán akkó mögrakodott, a' nem mén lë.[2]

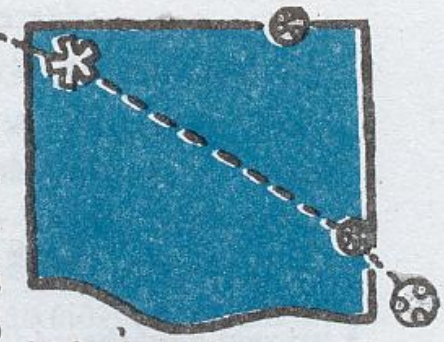

Előre küldi a pálinkás asszonyt, hogy a halászokat tartsa jól pálinkával, mire odaér.« Ficsérnek - Fischer - a hallal kereskedő embert nevezik. Népünk környező világát látjuk a »szérü«-ben - csillagcsoport a Hattyú orra, Albireo körül.[2] - Kaszászsombékja: apró csillagok a kaszás körül. A »vadlegelő«: Venus. »Mikó

östvéli csillag, a vad legőni indú.« Korcsma a Cassiopeia.[2] aga képemását látja a földmíes ember a kaszásban - Orion δ, ε, ζ -. Régi neve Kaszahúggy. Húggy valamikor csillagzatot jelentett. Régen közszájon forogtak még: darvakhúggya, ekehúggya, kaptárhúggya, pártahúggya. Hódnak is ejtették e nevet, innen származott; kaszahódja (Kibéd). Marokverők az Orion c, ϑ, l csillagai.[2] Vontatók az Orion β-ja és a Nyúl α-ja.[2] Cséplők. A kaszás telkes gazda: »kaszástelke« kaszásgázlója; nagy a családja: »kaszáspallér«, »kaszás után járó«, »kaszásemelő«, a rónakirály δ, rónaőrző ε, rónapallér ζ.[2] Van birákgyülése is. A kaszásokhoz tartozik a sántakata, »mer ujan billëgve mén az égën«. Kata eleinte nem volt sánta, csak akkor sántult meg, mikor az utolsó kaszás elejtette kaszáját s ő belehágott. Azóta ballag a kaszások után, anélkül, hogy be birná érni. Régi neve Szilkehordó.[3] (Sirius.) »Viszi mán a sántakata az éte't az ő kaszása után.« Bojtárkettőse a Castor és Pollux.[3] Csősz a Lant Végája,[3] pásztor a Vénusz,[3] tévejgőjuhász az Atair a Sasban,[2] ostoros vagy kisbérös az Alcor, sántakúdús a Nyilas,[3] felesége a szépasszon: ez a Scorpió Antarese.[2] Részögembör a Cepheus szeme, »Mikó Krisztus Urunk Szent Pétörre' mönt,

az országúton taná'tak egy nyűves kutyát, Szent Pétör befogta az órát, e'kerűte; Krisztus Urunk csak mönt a röndös úton. Hogy tovább möntek, láttya Krisztus Urunk, hogy egy részögembör dűlöngél az úton, káromkodik, de

éktelenül; Krisztus Urunk meszszirűl kitér elűle. Szent Pétör nem állhatta mög, hogy mög në kérdözze Urunkat, aszonta Krisztus Urunk: Látod Pétör! az a nyűves kutya sönkit se bánt, attul nem kő félni, de az a disznó mindönkivel kiköt, az elül ki kő tërni. Azúta láccik az az út az égön, a mijúta kitért Krisztus Urunk a részög embör elű.« (Szeged-Gajgona.) A kitérés következtében létrejött elhajlás Cepheus szeménél látható, annak szeme a részegember; korcsma, ahol mulatott: Cassiopeia α, β, γ, κ csillag. - Kemény, kún pogány vágású e következő nehány sor: »Valamikó Jézus Krisztus is sűrün lejárt a fődre iccakázni, oszt reggel nígy órakó állitott haza. Szempéter szörnyű mírges vaót írte, hogy regge' fe' kellett ke'ni kapunyitni, oszt sokszor összeszitta az úrfit. Ecce' is megént ríszegfűve' verte az ajtót. Péter nagy mírgesen kérte, hogy ki van odaki? Aszongya, hogy én vagyok. Péter újra ismét kegyetlenül összeszitta, oszt aszonta néki, ha még ecce'

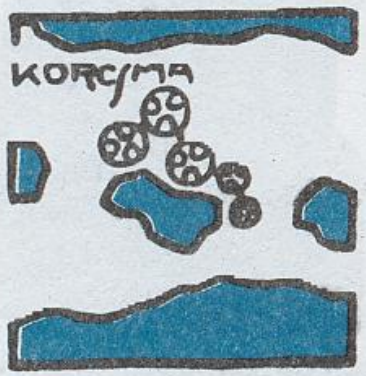

kimarad, megmongya az Atyaistennek. »Jó van, Péter, csak monggy meg, de osztán én is csinálok maj valamit!« A másik íjjel megin csak így vaót. Péter nem szólt, indult, hogy megmondja Krisztust az öregistennek. Erre oszt aszongya Krisztus: »Jó van Péter, jó van, csak eregy, árukoggy, hanem maj én is elmík innet, de akkó oszt fe'fúhattyátok a Szenhároműságot!« Kocsis vagy szekeres az Auriga, a birákgyülése pedig az Orionban vagyon, árvaleány pillantása[3] a Sirius, aranyhajú[3] a Berenice, leányszemű[3] a Szárnyas. Szűznek is mondják. Végül a cigány: Atair.[3]
A földmíves foglalatosságának eszközei: salló, kasza, háló (Delphin és Kisló),[2]

kaptár, kaptárhúggya vagy szitásjuk (Plejádok) »... akkó ke', mikó a szitásjuk«. Jászoly a Praesepe,[2] fúrú vagy bábamatullája a Sarkcsillag.[3]

Állatvilág: csitkó, ez a Kisló, szamárkák a Rák γ, δ, eb a Siriusban, ebecske a Procyon; fiastyúk vagy kottafias (Plejadok), »Szt-Pétör, ki telkesgazda, vitte fő a fődrő a csirkés tyúkot, mejj azóta kapar, legöl az égön.« Ezt mondják a székelyek hetevénnek. Darvakhúggya[3] a Daru csillagai, darvak-

vezére a Daru γ-ja;[3] kolompos, csürhe, kullancs, stb. itológiai vonatkozásúak: a sántakata; »a tévejgő juhász«, Atair,[2] elaludván az erdőben, nyája elbódorgott, most szalad utána az országút felé, hol a szalmát cipelő Szent Péterrel találkozott s birkái után tudakol: »Keresd meg az országúton«. Maiglan is keresi. Nyája az országút fordulóján méne át, ahol a Sas farka vagyon. Bárhogy siet, a távolság nem fogy közte és birkái közt s ha utól is ér egy-kettőt, nyája odaveszett.«[2]

»A cigány - Atair - e'ment a szürürű (szérü: Hattyúorra, Albireo körüli csillag-csoport) sza'mát lopni; lopott is jócskán, vitte hazafelé. A csősz - Véga - észrevötte, mönt utána, most is mén, elibe akar kerűni, de nem bír. Amőre mönt, mindönütt e'szórta a sza'mát, azúta láccik az országút« (Klárafalva).[2]

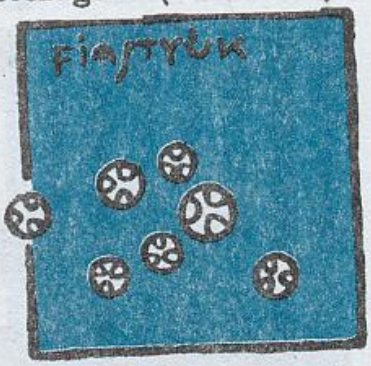

A fiastyúkról is fölötte kedves mondát találunk regéink közt: A tündérkedvesét kereső nő a Szélanyától ajándokul kapta a bóbitás aranytyúkot a hát pittyével s általa kedveséhez jutott. Feltámad október felén napkeleten, a bika lapockáján kotlik, hét apró csillagból áll. A »sántakúdús« - Nyilas -[2] előljár a talyiga rúdjánál. Felesége a szépasszon[2] - Antares - hűtlen lőn s a kúdús nem akarván talyigáját elhagyni, messze az asszony mögött marad«. »Szépasszon vászna« székelyek szerint a tejút. E menyecske is félrekapott, amiért arculcsapták s letűnt a kristálytóba, hol ezer esztendeje vár, éjfélenkint kiteregeti vásznát s a kristálytó vizével öntözgeti azt, ami aláperegvén,

östve és hajnalhasadatkor a harmatot szüli.«[1] E nehány csillagnév mitológiánk visszatükröződése s bennük regei képleteinkkel találkozunk.

Az ilyen költői képek csak a nyári éjjeleken tanyázó pásztornép lelkében támadhatnak. Ebben az igazán régi kötésű népben, mely csak néhány emberöltő előtt is teljes vándoréletben űzte ősfoglalkozását. Holmijuk, elemózsiájuk a tergenyés-szamár nyergére kúpalakba rakva, csúcsára bográcsborítva, hogy eső ne csapja. Megálltak, ha elérkezett a juhászdél s ha rájuk esteledett, tanyát ütve, estiállásban enyhelyet keresve megháltak. Kerestek tűzrevalót, letűzték a szolgafát, ráakaszták a bográcsot. Ha víz nem volt, kopolyát vetettek, azután a bács - öregbojtár - leütötte rövidnyelű ásóját, nyelén az ivókolomppal: ez volt a bácsütés. E mozgó állapot a nomádélet maradványa. Az enyhely kezdetleges, néhány nádkévéből vállnyi magas sarkalatra formált, merőben fedetlen hely, mely a szél és őgyelgő napsugár ellen enyhet nyujtott. Végtibe a láda, elemózsiával, készségekkel. Zugban a suba, egyszersmind ágy, rajta tarisznya, reákötve az ivókürt. Tarisznyában tőrök, szaru vagy csontár, amit bocskorvarráshoz, fűzéshez használtak, hasi bőrből való szirony, borotvatok, tükrös és egyéb apró készség. Fölötte lógott a pásztoriszák, benne a kés-

tok és az acél, egyazon zacskóval egyesítve, ebben meg a kova, tapló. Sarokra támaszkodott a kiteremtettézett pásztor-, vagy kampósbot - »szépének borjú vala az ára« -, mellette a gödör, benne hűsre állítva a kanta. Szanaszét tüsökseprő, balta, ásó a földeléshez. Zuggal szemben a tűzhely. Esteleken a nyáj körétterelődött. Etájt betért a cserény feje, a csimbókokba kötött hajú pásztor. A puli is meghasal vackán. Kigyúl lassan a tűz. Megfőtt a fordított kása, bő zsíron, tőpörtűvel meghintve, vagy zsírban megpörkölt tarhonya, kisütött, irdalt szalonnával megtüzködve. A tüzelő gyakorta szárított marhaganéj volt. Az étel illata közelebb hívta a kapcabocskorkás

bojtárgyermeket. Sátoros tűzhely körül lókoponya volt az ülőalkalmatosság. - Sziki juhászkarám bácsa dögöt főzve, rákiált a bojtárra: »Hocci a lúfejemet, hadd űjjek rá!« - Igy mullott az élet s ha jó világ járta, megbúgott a furuglya méla hangja s késő éjbe hammadozott a parázs. Föl-fölnézögettek az égi tüzekre, akár a Bojtárkettősére s regéltenek róluk...

»Mint, ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
messziről lobogva tenger pusztaságon...«

ultunk történelmi emlékeit őrizik: a magyarok csillaga, Rajnis szerint a Cassiopeia, Perecsényi Göncölnek, Lugossy Jupiternek nevezi. A székelyek csillaga ugyancsak Lugossy szerint a Saturnus. A hadakozó Mars, vezér- vagy hadvezetőcsillag a Hattyu α-ja,[1] hadhajtó, vagy sereghajtó a β-ja;[1] tatárdúlás a Berenice;[1] bujdosóklámpása Aldebaran[3] - szegénylegények »Isten segíts« fohászkodással pillantanak fel hozzá, mikor »ötön« szerzik a marhát. Végül a hadakúta, róla szól Csaba királyfi regéje. Még ezeknél is szebbek az ősfelfogás személyesítői: áldomás-csillag, ágas, álmatlan, futó, fürtös, hunyáta, sátoros, gyalogos, kanta, stb. Kár, hogy ma már nem tudjuk, ezek milyen csillagokra vonatkoznak. Az ősmagyar csillagnevek jórészt tulajdonnévvé vált jelzők, mi nem nyelvszegénység következménye, hanem tartózkodó, kevésbeszédű népünk sajátos megjelölő módja. Úgy véljük, hogy az összetett nevűek későbbi korra utalnak, mint például szilkehordó, vérszemű, aranyhajú, leányszemű, nehézlábú, árvaleány pillantása, aranynyal versengő, kunyhóba tekintő stb.

A keresztény korszak csillagai jóval mögötte maradnak a pogánykoréinak. A képzelődés száguldozása megszelídül, vagy egyazon képeknél időz. A megváltozott gondolatkör személyesítői: nagyboldogasszony csillaga a kisgöncöl;[3] Mária kertje:[2] csillagkerítéses, vagy rózsáskert,[2] vagy apostolok csillaga.[2] E három az északi Korona. A Krisztus Urunk asztala »a'ra emléköztet, mikó Urunk a tanítványait mögvendégőte, ojan szépen koszorúba

vannak: ott láccik 12 csillag, azok a tanítványok, a tizenharmadik pedig Jézus.« (Szőreg.[3]) Koszorú-csillag,[2] hét csillag: »az boldogságos szűz Máriját mikó e'jegyöszte szent József, akkó koszorúzták mög vele, azé híjják úgy.« (Szőreg.) Paradicsomkert csillagai, Szt. Mihály útjába ragyognak, »felvitte a jóisten, hogy az emberek bele ne lopódzzanak« (a Cepheus ϑ, η, χ, C, D).[1] Szőregen a korona csillagzat, a kör legtávolabb eső két csillagja, a kapuja, a többi a kert fái.[2] - Péter vagy Jákob pálcája, koldúsbot, püspökpálca, úrpálcája. Alsósima pusztán: kampófa, inzsellérpózna: Orion öve. Az Orionban van három csillag, harmadik félreáll a sorból, ez a bugacmonostoriak szerint a juhászbot. A hontháziak félkinyérnek nézik a Péterpálca közelében álló három csillagot. Szegeden »Pilis híján egy egész.«[3] - Szentkút:[3] Cassiopeia. Háromkirály: Orion δ, ε, ζ, menyország csillag-ablaka, bejáró gyöngykapuja s határa. Uristenvetése: hol a hét boldogság arany gabonája terem stb. »Az az erősfényű, mozdulatlan csillag, az Istenszeme, éjjel néz s meglátja a tolvajt.«

Két árva csillag:[3] »Egy kis gyerök mög egy kis lány e'maratt az apjuktul mög az annyuktul, siratták az apjukat, annyukat, egymás mellett möntek mindég. A mőre möntek: vad gyümőcscse' éltek, úgy élősköttek, nem adott nekik sönki sömmit; az Isten osztán magához szólította üket. Ott láccanak az égön, hogy az embörök lássák, hogy az árváknak segíteni köll« (Szőreg).[3] Szent-Domonkos kerttye[3] - Országút közepén. - »A Szen-Domonkos kerttyit óvasó keríti, két csillagbú áll a kapuja. Szen-Domonkos vigyáz rá, virágok vannak benne, mikó a virágok hervadoznak - mi akkor történik, mikor az emberek erkölcstelen életet élnek, - sírva monggya Szen-Domonkos, hogy e'hervadoznak a virágjai.« (Szőreg.)[3]

Szerencsecsillagok: pásztorokörőme, kisdedekcsillaga, szögeletcsillag: Triangulum; kiskereszt:[1] Delphin, melyet a felpattant csikósnak első pillantásra kellett meglátnia. Négy csillaga a keresztvetést jelöli. Minden jó keresztény azzal kezdi munkáját, ha sikerét akarja. E szokást ávitték a nagykeresztre: körösz-

csillagra is. A jó és balsorsot hordja a pártahúggya - Hattyú - a hajadonok óhaja. A mennyei nászmenet, élén a vőfélcsillaggal ζ. A nászvezető α. Árvadorka szerencséje: Holló, boldogasszony gondja biztatja az eladó pártásokat. Évszaki csillagok: kikelethirmondó: Hyadok; rétszagoló, őszicsillag, szélvészcsillag, zuzmarás, fagyhozó, kotlós, stb.

Időjelentők: Fényescsillag: Capella; hajnalcsillag (Lucifer), vacsoracsillag, álomhozó[3] (Hesperus): Vénus; napválasztó éjféli csillag;[3] estvéli csillag:[3] Castor; virradó:[3] Pollux; határjáró:[3] Procyon; pásztorserkentő: Vénusz.[3]

A napot ruhaszáritó csillagnak (Zala m.) is nevezik. »Estve, mikó má leáldozott a ruhaszáritó csillag, hazatakarodnak nyugalomra.« - Ha melegen tűz, azt mondják: »Nem hiába nattél vót, szempétör sok fát vágatott, ugyancsak rakat a tűzre.«[3] - A nap szegedi pásztor száján tarhonyaszáritó. Vasmegyei szólás: »rózsát hint a nap«. - »Ághegyen ül«, »Fahegytájban« déltájt; (Gyöngyös). A nappal összefügg kúdús szavunk eme szólásban: »Ott mén mán a nap, hun a kúdús elöntötte a vajat«, vagy »A kúdús mikó mönt haza a kérögetésbű, az ég ajján elesött, az edénye összetört, a vajat elöntötte, azúta a nap mikó oda ér, ëccőre lëcsúszik« (Szőreg[3]).

A hold Somogyban istenkalácsa, Vasmegyében a foltjait botjára támaszkodó juhásznak nézik, ki az előtte levő bokorra kiteritett kapcájának megszáradását várja. Székelyeknél a bocskorát szárítja. Fogyóhold ezüstsallóján képzelték dédanyáink a Nagyboldogasszonyt, ölében kis csecsemőjével.

páink pásztorivadéka szórványosan ismeri a csillagokat. Mind kevesebben tudnak belőlük olvasni, vagy utánuk járni. Kincsesládájukból sokat elhullattak. Nehány emberöltővel előbb dédapjuk fölött meghitten virrasztottak az égi csillagszemű jószágok. Nemcsak órául, de kalendáriumul is szolgáltak. Borús időben a kakas volt az óra a borítókas alatt, mikor tikszókoron virradtak langyos permetegre. Valószínű, hogy az időmutató csillagok a legrégibbek. Járásuk után igazodik a pásztor; borúban a jószág után. Nem minden csillagnak van ország-

szerte megegyező népies neve. Még fönmaradt csillagnevek: ég közepén a göncöl téritője - sarkcsillag - e' sohse mozdú helyéből; Göncölszekér »tavaszkó a rúdja mindig fönn van, mikó lefelé konyú, éfél vagyon«. Ez a pásztorok éjjeli órája: »A göncölszekér is éfél feli jár.« Alsósimán Béresszekérnek is mondják. Rúdján ül a kisbérös vagy ostoros (Alcor). A rúd középső csillaga (Mizar) mellett van, viszonylagos állásából tudják, éjfél előtt, vagy után jár-e az idő? A legeltetőcsillag éjjel egy óra körül látszik. Ilyenkor a gulya felneszel s indul legelni. Hajnal felé jár az idő, mire egyet fordul a jószág s újra lepihen (Madarassy L.) Körösztcsillag: Hattyú; mindig fönnjár s az országút mellett halad. A pásztorok éjjeli órája. Fúrúcsillag: sarkcsillag, mindig áll. Fényescsillag: Capella. Pusztaangyalházán a Göncöl után következik. Ejfélkor tetszik fel (Nádudvaron a Jupiter). Kilenccsillag: Mérleg, »ha tavaszkó leszáll, 11 óra.« Kaszáscsillag, rendcsillag az Orion δ, ε, ζ, »Mikó a kaszáscsillag fe'jött, má akkó indú a gulya«. Hasonlít a kaszások rendjéhez, annak idején tűnik elő, »ha élénken ragyog, bő szénát igér«. A járócsillagok is, »a csillag, aki jár« - ezek alatt alighanem a bolygókat értik - járásuk szerint egymást követve mutatják a pásztoroknak az időt. Fiastyúk július és augusztusban jár föl; oláhtáncnak Tolnában és Somogyban nevezik, apró csillagai változó pillogással tünnek fel. A fiasról, kaszásról tartja a nyelvhagyomány, hogy Lucanapkor, midőn hajnali misére beharangoznak, lefutnak az égről. Kecskemét vidékén a gazdák szentiványi tűz mellett nézegették s ha meglátták, bő aratást vártak. Kalotaszegen a kotlóscsillag hét csillagával az időszakok előhaladását jelenti, mert ha a tengeri meglátja e csillagképet, siet a növéssel: »csokorba vagyon egy csomó csillag«, melynek feltünésekor a törö' buza »rugonyozik« - Kövend -, »jobban kezd nőni« - Torockó -, vagyis »megveti a körmit« - Csegez -, »kapcsot vet tövinek« - Bágyon -. Köze-

ledik János napja - a fiastyúk karácsonytól Szentjánosig nem látható - a gazda figyeli a napot, melyben megpillanthatja s e napon veti őszi buzáját, mely akkor jó reménnyel kecsegtet. Aranyosszéken, Tordán, Torockón, Kalotaszegen legismertebb csillagképek a Göncöl, nevezik Göncön-, Gönci-, Gönc- avagy Benceszekerének is. Ösmerik a kaszaholdját - kaszáscsillag -, melynek végső csillaga, ha tisztán ragyog, bő termést jelent. Torockón birópálcája, Tordán aranypálca, Kövenden Szentpéter pálcája. Három csillag egysort s éjfél előtt egy órával tűnik fel. A szénvonós fent két s lent három csillag. Ismert a hajnal- és vacsoracsillag, vele kelnek, fekszenek. Fúrú, kereszt, félkenyér, cigánút - tejút -. Ez út »csonkasága« úgy támada, hogy Krisztus urunk félreálla egy részegember elől. A csillaghullajtás e vidékeken is emberhalál. Üstökös Kalotaszegen éhség, háború, Aranyosszéken pedig annyi esztendeig tart, ahány napig látható. Népnyelven van az üstökösnek gombja is, rúdja is. A napról Kalotaszegen vallják, hogy belemegyen a földbe, hol megpihen. A holdban a pakulár megázott bocskorát, kapcáját egy csipkebokorra akasztá, hogy száradjon. Hiába vára, összeszidá a holdat, ez cókmókostól felszítta, képe maiglan is a hold orcáján. A hold időjárás jóslója: ha tiszta, ha udvara vagyon, jó idő és bő termés lészen, ha sárgállik, eső jő. Villámlásnak, mennydörgésnek Kalotaszegen ősi babonaköre vagyon. »Bokrosodik az idő«, mondják, ha felhők tornyosulnak. E kifejezés ősrégi, az időből, mikoron még a fellegeket égi fáknak s bokroknak képzelék.

Pásztoraink hagyományaira immár feledés borult s az egykoron naptámadatot köszöntő nomádoknak, kik harmathullajtó éjszakán lesték a csillagok hullását, se hire, se hamva. Ivadékaik elmult idők dolgait nem regölik. Havasalji söveges kunyhók lakozói, vín harisnyások a góc ajján egyre ritkábban mondáznak. Lelkök nem jár a hadakúta aranyrögén. »Aj tü Atila király népe! Csaba király úrfit e'veszejtétek? s ha eladdig se, majdan jő innapló gúnyába,

ékös bogláru condrakocogánba ükanyátok hímmölrakta csótárán, rátarti ülésse' szűbefogta »csillagrugó« ménén s megereszti szíronsallangu kantárának szárát. Szágúdozása majdan megrendíti a Hargita ajját s fe'veri szendergő le'keteket s az immá feteke rögöt patkórugássa' tüzesebbé veri. A csillagos ég nem a nép bibliája többé. Régi tüzek hamvába veszejtett parazsok nem élednek, vénséges nagy idők rokkájáról fakó szálakat gomolyítunk. Rég feledé Tuhudún nemzetsége napnyugodotkor »aldumas« csillagát köszönteni.

égezetül: írásom oka, hogy porladó apáink keblökhordta meghittjei feledésbe ne menjenek. A mondottak nagyrésze gyermeteg kedélyű s már mulandóságnak induló pásztorélet, régmult idők emlékei.

Adataim Lugossy: »Ősmagyar csillagisme«,[1] Kálmány: »Csillagok nyelvhagyományainkban[2] cimü művekből kerültek; hasonlóan népi értelmük megállapítása. A magam gyűjtötte anyagot [3]-mal jeleztem.

Tanulmányaim kiegészítésében Apátzai Tsere János Encyclopediája, Bertalanffy, Ipolyi, Kandra s Hermann O. művei segítettek.

A MAGYAR ÉG CSILLAGZATAI S TUDOMÁNYOS ELNEVEZÉSEIK.

Álomhozó - Hesperus -: Venus
Apostolokcsillaga: Korona
Aranyhajúcsillag: Berenice
Aranypálca: Orion δ, ε, ζ
Árvadorkaszerencséje: Holló
Árvaleánypillantása: Sirius
Árvaleányszeme: Sirius
Bábamatullája: Sarkcsillag
Benceszekér: Göncöl
Béresszekér: Göncöl
Birópálca: Orion δ, ε, ζ
Bojtárkettőse: Castor és Pollux
Boldogasszonmatullája: Sarkcsillag
Bögöly: Scorpio
Bujdosóklámpása: Aldebaran
Cigány: Atair
Cigányokútja: Tejút
Csitkó: Kisló
Csörszárka: Tejút
Csősz: Vega
Csürkecsillag: Plejadok
Darvakhúggya: Daru
Darvakvezére: Daru γ
Ebcsillag: Sirius
Ebecske: Procyon
Ebédhordó: Sirius
Egészkenyér: Orion öve
Esthajnali csillag: Venus - ♀
Esthúggy: Hesperus - ♀
Estvéli csillag: Castor
Égútja: Tejút
Éjjelikegyelet: Tejút
Fejérárok: Tejút
Fejérköz: Tejút
Félkenyér: Orion öve körül három csillag
Fényescsillag: Capella
Fényeshúggy: Lucifer - ♀
Fiascsillag: Plejadok
Fiastyúk: Plejadok
Fúrúcsillag: Sarkcsillag
Gödölyék: Capella alatt két csillag
Göncölmása: Kisgöncöl
Göncölszekér: Nagymedve
Göncöltéritője: Sarkcsillag
Gyüjtők: Orion c, ϑ, i
Hadakozó: Mars - ♂
Hadakúta: Tejút
Hadhajtó: Hattyú β
Hadvezető: Hattyú α - Deneb
Hajnalcsillag: Venus - ♀
Hajnalszakadék: Tejút

Halászcsillag: Andromeda β, δ és Pegazus α, ζ
Határjárócsillag: Procyon
Hálócsillag: Delphin és Kisló
Háromhadnagycsillag: Hattyú δ, γ, ε
Háromkirálycsillagai: Orion δ, ε, ζ
Hetevén: Plejadok
Illésszekere: Göncöl
Inzsellérpózna: Orion öve
Istenbarázdája: Tejút
Istenkalács: Hold
Istenútja: Tejút
Jákobpálcája: Orion öve
Jászol: Praesepe ε
Jézusútja: Tejút
Juhász: Atair
Juhászbot: Orion öve
Kampófa: Orion öve
Kanta: Vízöntő
Kaptárhúggya: Plejadok
Kaszahúggy: Orion öve
Kaszáscsillag: Orion δ, ε, ζ
Kaszaholdja: Orion δ, ε, ζ
Kecskés: Capella
Kerekudvar: Tejút
Kikelethírmondó: Hyadok
Kilenccsillag: Mérleg
Kincső: Göncöl
Kisbérös: Alcor
Kisgöncöl: Kismedve
Kishold: Lucifer
Kiskereszt: Delphin
Kistátos: Kisló
Kocsis: Fuvaros
Koldúsbot: Orion öve
Koldússzekér: Nyilas
Korcsma: Cassiopeia α, β, γ, κ
Kotlóscsillag: Plejadok
Kottafijas: Plejadok
Körösztcsillag: Hattyú
Krisztus Urunk asztala: Korona
Leányszemű: Szárnyas
Lelkekútja: Tejút
Magyarokcsillaga: Jupiter - ♃
Marokverők: Orion c, ϑ, l
Máriakertje: Korona
Méhkas: Hyadok
Mönynyég: Tejút
Nagyasszontárszekere: Kisgöncöl
Nagyboldogasszoncsillaga: Kisgöncöl
Nagytátos: Pegazus
Napválasztócsillag: Éjfélicsillag
Nászvezetőcsillag: Hattyú α
Nehézlábúcsillag: Procyon
Nyájőr: Bootes Arkturusa
Nyárs: Spica
Oláhtánc: Plejadok

Országút: Tejút
Ostoros: Alcor
Ökörhajtó: Bootes Arkturusa
Ökörkeresőcsillag: Hajnali Vénus - ♀
Ökörpásztor: Arkturus
Ökrész: Arkturus
Paradicsomkertcsillaga: Cepheus ϑ, η, ϰ, C, D
Pálinkásasszon: Pegazus γ
Pártahúggya: Hattyú
Pásztor: Vénus - ♀
Pásztorbot: Orion öve
Pásztorserkentő: Vénus - ♀
Rákzsombék: Rák ε
Rendcsillag: Orion δ, ε, ζ
Részögösasszon: Pegazus γ
Részögembör: Cepheus szeme
Részögembörútja: Tejút
Rónakirály: Orion δ (α)
Rónaőrző: Orion ε (γ)
Rónapallér: Orion ζ (β)
Rudasok: Orion d, v, l
Rúzsacsillag: a Bika 10 grádusában
Rúzsáskert: Korona
Salló: Korona
Sántakata: Sirius
Sántakúdús: Nyilas
Sántalány: Sirius
Sárkánykoronája: Sárkány β
Sellő: Sas Antinousa
Sereghajtó: Hattyú β
Szamárkák: Rák γ δ
Szarvaslegeltető: Venusz - ♀
Szarvasnyom: Kisgöncöl δ - ε rúdjának tengelyében a Sarkcsillag előtt
Szekeres: Fuvaros
Szekérhúggy: Göncöl
Szentkút: Cassiopeia
Szent Ilona pálcája: Orion öve
Szent Mihály útja: Tejút
Szent Péter agara: Sarkcsillag
Szent Péter szekere: Göncöl
Szerelőmcsillag: Venus - ♀
Székelyekcsillaga: Saturnus - ♄
Szépasszon: Antares
Szérű: Hattyú órra (Albireo) körül kis csillagcsoport
Szilkehordó: Sirius
Szómásút: Tejút
Szögeletcsillag: Triangulum
Tatárdúlás: Berenice
Tévejgőjuhász: Atair
Törökszekér: Nyilas
Tündérasszoncsillaga: Kisgöncöl
Tündérasszonpalotája: Kisgöncöl
Tündérekfordulója: Tejúton a Hattyú α és ξ elágazásánál
Tündérfő: Sirius

Tündérektánca: Szobieszky pajzsa
Tündérút: Tejút
Urunkasztala: Korona
Úrpálcája: Orion öve
Vacsoracsillag: Venus
Vadakcsillaga: Esthajnali csillag
Vadgalambfót: Plejadok
Vadlegeltető: Venus (esti)
Vezércsillag: Hattyú α
Vérszeműcsillag: Mars - ♂
Virradócsillag: Pollux
Vontatók: Orion β, Nyúl α
Vőfélcsillagok: Hattyú γ δ ε ζ
Vőlegénycsillag: Hattyú β
Zászlótartócsillag: Hattyú α
Zsidócsillag: Venus - ♀

LUGOSSY GYÜJTÖTTE MEGFEJTETLEN NÉPI CSILLAGNEVEK.

Ágascsillag, Áldomás-, Alföldi-, Alkony-, Álmatlancsillag, Arannyal versengő, Aranyszemű-, Árpaérlelő-, Ásó-, Átkozott-, Bajnokcsillag, Bírákgyűlése, Bokorcsillag, Boszorkányszeme, Buvárcsillag, Cigányok szerencséje, Cséphadaró-, Cséplőcsillag, Darázsfészek, Délszaki-, Dérhagyó-, Egykezű-, Ekehajtócsillag, Ekehúggya, Erszénytartó-, Étekfogó-, Fagyhozó-, Fellengér-, Fészek-, Fészercsillag, Fiasdísze, Fiasemlője, Fiaskoronája, Fiaskötele, Fiaspallér, Fogoly-, Föllnagycsillag, Fúrúkettőse, Fúrúmása, Fürtöscsillag, Göncölhajtócsillag, Göncölkoszorúja, Göncöllánca, Göncölpallér, Göncölvágása, Gyalog-, Gyalomvető-, Gyepühúzócsillag, Hajnalhírmondója, Haldokló-, Halovány, Hályogoscsillag, Hármashalomcsillag, Harmatlegelő, Háromlevelű-, Hárommalom-, Horgas-, Hunyátacsillag, Istenpalástja, Istenszeme, Istenszérűje, Jámborokcsillaga, Járomszegcsillag, Juhászöröm, Kádascsillag, Kalmárokcsillaga, Kamara-, Karoscsillag, Kaszásemelője, Kaszásfarka, Kaszásgázlója, Kaszásgyöngye, Kaszáspallér, Kaszástelke, Kaszászsombékja, Kerékcsillag, Keresztbenéző, Kétkan-, Kétkezű-, Kincslátócsillag, Kisasszonyöröme, Kisdedeköröme, Kisdedekszerencséje, Kolompos-, Ködszemű-, Kullancscsillag, Kunyhóbatekintő, Kútgémcsillag, Lámpáshordó, Láncszem-, Lappantócsillag, Lászlószekere, Lehelkürtje, Levegő-, Lövő-, Magánoscsillag, Mátraszerelme, Mátyásszeme, Menyországablaka,

Menyországhatára, Menyországkapuja, Négymalom-, Négyborjú-, Nyüstcsillag, Óriásgázlója, Óriáskutya, Óriásszemöldöke, Óriástáskája, Óriástengere, Óriásverme, Örvény-, Őszi-, Özvegy-, Paizstartó-, Páratlan-, Pároscsillag, Pásztorokörőme, Patkócsillag, Petefészek, Pusztáklobbanása, Pünkösdcsillaga, Rétlegelő-, Rétszagoló-, Révészcsillag, Sárkánygázlója, Sátoros-, Szántó- s Szántóvascsillag, Szaporacsillag, Szegény ember szerencséje, Szélvészcsillag, Szentegyház világa, Szent Iván koszorúja, Szent Iván szövétneke, Szent László csillaga, Szerencsecsillag, Szolgafa, Szőkecsillag, Szőlőérlelőcsillag, Tatárok gázlója, Tejfeles-, Tengericsillag, Tengerbe kacsintó, Törökkaszás, Ujjascsillag, Uristen vetése, Utasokcsillaga, Utas ember szerencséje, Vakandoktúrása, Vendégcsillag, Vérrelversengő, Zsombék ikre.

Írásom megjelent a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya Értesítőjében, a XV. évf. 3-4. füzetében. E kiadást előszóval és több adattal bővítettem.